

УДК 821.161.2-31Матіос.09

Звягіна Г.О.

Запорізький державний медичний університет
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри культурології та українознавства

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ», «НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ»

У цій статті ми аналізуємо українську етнічну культуру в контексті романів Марії Матіос «Солодка Даруся», «Ніколи не навпаки». Мета статті – обговорення відображення української етнічної культури у творчості письменниці. Ми розглядаємо раціонально-пізнавальний аспект етнічної ідентифікації усвідомлення себе як члена етнічної спільності з притаманними їй властивостями та якостями, які повторюються в людях відповідної групи. Акцентуємо увагу на важливості ролі самоідентифікації, оригінальності моделі світу письменниці, концептуальною домінантою якої є нація і Буковина.

Ключові слова: етнічний контекст, етнічна культура; етнічні стереотипи; національна ідентичність.

Постановка проблеми. Інтерес до феномену культури визначається в наш час багатьма обставинами. В епоху глобалізації стрімко змінюється навколишній світ, соціальні інститути, побутовий уклад. Відбувається процес взаємопроникнення та змішання культур. Культурна глобалізація надзвичайно ускладнює буття етнокультур і викликає значні деструктивні тенденції стандартизації культурного простору. Тому таким важливим стає прагнення виявити потенціал культури, її внутрішні резерви, відшукати можливості її активізації.

Під етнічною культурою традиційно розуміють успадкований комплекс соціальної практики та системи вірувань, традицій і звичаїв, що певним чином визначають спосіб життя етносу [2; с. 117].

Етнічна культура виникає природним шляхом, у межах певної етнічної території і не поширюється за межі цієї території. Природний розвиток етнокультури має таку особливість: у процесі життєдіяльності етносу його природна культура зазнає еволюційних змін (шліфується, збагачується, вдосконалюється) і є самодостатньою на будь-якому етапі розвитку свого етносу, а також стає засобом самозбереження етносу. Важливою особливістю етнокультури є етнічна самоідентифікація, тобто усвідомлення своєї належності до певної етнічної спільноти, що виявляється насамперед через відоме вже на первісних етапах розвитку суспільства «ми – вони» [4; с. 122].

Національне відродження не є поверненням до забутих аутентичних витоків етнічності, а створенням культури, яка запозичує та усереднює риси традиційної народної культури. З поняттям національної свідомості органічно пов'язана категорія «національна ідентичність», під якою розуміють ототожнення інди-

віда з нацією, її символами, цінностями, культурою, історією, державними та правовими інституціями, політичними, економічними та соціальними інтересами. Національна ідентичність пов'язана з такими поняттями як «національна свідомість», «національні почуття», «національний характер», «ментальність», «національні образи світу», «національна ідея» [3; с. 122].

Останні дослідження та публікації. Значний внесок у дослідження теоретико-методологічних аспектів етнокультурних процесів зробили такі вчені, як С. Алексеев, С. Арутюнов, Ю. Бромлей, Е. Гелнер, С. Грица, Л. Гумільов, В. Козлов, К. Леві-Стросс, С. Маркарян, Е. Сміт, Е. Тайлор.

Різним аспектам національної свідомості присвячені дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених – В. Андрущенко, Дж. Армстронга, А. Бичко, Г. Касьянова, І. Кресіної, В. Лісового, Д. Міллера та ін.

Творчість Марії Матіос активно розглядається у різних аспектах. Окремі грані творчої еволюції письменниці зауважено у відгуках І. Андрусця, Є. Барана, А. Богуславської, Я. Голобородька, Т. Дзюби, А. Дімарова, Д. Дроздовського, П. Осадчука, Д. Павличка, І. Римарука, Р. Семківа, В. Соболя, Т. Тебешевської, С. Філоненко, Б. Червака, М. Якубовської та ін. Серед дослідників мови творів М. Матіос можна назвати З. Бакум (антропоніми), Я. Голобородька (буковинська орнаментика) [1], Н. Мельник (семантика кодів), Т. Мисливу (діалектизми), І. Насмінчук (особливості індивідуального стилю) [8], Н. Пирогоу (фразеологізми), Г. Павлишин (рецепція роману «Солодка Даруся»). Н. Сварич розглядала духовні цінності у творчості Матіос, Р. Харчук творчість авторки як частину постмодерної прози [10].

Мета статті. Для дослідження нами обрана Марія Матіос як сучасна письменниця, що за її словами, позиціонує себе як «митця національної традиції». Однак такому аспекту, як відображення української етнічної культури у творах Марії Матіос, не було приділено увагу, тому наше дослідження присвячено цій темі.

Виклад матеріалу дослідження. Велику популярність здобули прозові твори авторки «Солодка Даруся» (2004) та «Майже ніколи не навпаки» (2007), що входять до однієї трилогії. Р. Харчук успіх «Солодкої Дарусі» М. Матіос пояснює рішучим відстоюванням письменницею традиційних українських цінностей, що їх більшість сучасних українських прозаїків вважає або анахронічними, або неможливими [10, с. 69].

Авторська дефініція роману «Солодка Даруся» – драма на три життя. Твір Марії Матіос складається з трьох частин, трьох мозаїчних картин: «Даруся» – драма щоденна, «Іван Цвичок» – драма попередня, «Михайлове чудо» – драма найголовніша. Вони створюють монолітний сплав двох часових площин.

За визначенням Дмитра Павличка, це «повість, за сюжетом – новела, за шириною охоплення історичних подій – роман, за насиченням оповіді діалогами, прямою мовою – п'єса» [9, с. 6]. У літературний текст Марія Матіос вводить 33 діалоги, які виконують різні функції.

Марія Матіос уміє торкатися больових точок нашої української історії, трансформувати історичну правду в художню. Домінантними є риси реалістичні, віднаходимо у творі присутні ознаки експресіоністичної художньої системи: психологізм у розкритті внутрішнього світу героїв, лаконізм і місткість художнього вислову, прийом калейдоскопізму – швидка зміна емоційно насичених картин, драматично-трагічна заостреність конфлікту між особистістю і тоталітарною системою, між індивідуумом і соціумом, відтворення почуття тривоги й відчаю, підпорядкування подій потребам виразу сильних емоцій, використання засобів підвищеної виразності для нагнітання емоцій, глибокий підтекст твору, домінування діалогів персонажів [8, с. 7].

Дмитро Павличко відзначав: «Такого стефанівського лаконізму, лексичного багатства, взятого з гуцульського діалекту села Розтоки, де виросла Марія Матіос, у нашій прозі ще не було. А як було, то хіба лиш під пером покутських класиків, але й там літературна мова й діалект не були так органічно поєднані, як це бачимо у «Солодкій Дарусі» [9, с. 6]

За авторським визначенням, «...Майже ніколи не навпаки» – це сімейна сага в новелах, де авторка майстерно використовує мандрівні мотиви – братовбивства, забороненої любові, вірності. Це розповідь про життя кількох гуцульських родин (Чев'юків, Кейванів, Варварчуків) від часів Австро-Угорської імперії, Першої світової війни до середини ХХ століття. У житті героїв переплітаються різноманітні лінії, що розвиваються незалежно одна від одної: фізіологічна, психічна та соціальна.

Своїми книжками Марія Матіос повернула інтерес до етнорегіональної екзотики. Один з аспектів етнічної ідентифікації – раціонально-когнітивний – полягає в усвідомленні себе членом етнічної спільності, з'ясуванні свого місця серед етнічних груп. При цьому кожен знаходить власні риси, властивості та якості, які повторюються в людях відповідної групи. Це можуть бути мова, особливості поведінки, спосіб життя, традиції та звичаї, релігійні вірування.

Регулювання етнокультурної інформації відбувається за допомогою стереотипів. Це усталені форми етнічної поведінки, свого роду, її штампи, шаблони, а певною мірою і зразки, вироблені багатовіковим досвідом народу.

У творах письменниці відзначаємо зображення *традиційних звичаїв та обрядів*, зокрема *весільних*: «Так вони і йшли берегом, з **витягнутими одне до одного руками, ніби велися до шлюбу...**» [6, с. 4]; «*Іде Даруся серединою вулиці – і обіч неї, як **весільні дружби**, поважно трясуться сільські пси, ... мотіляють хвостами, ніби ... **весільними деревцями...***» [6, с. 8]. Описує авторка і «старосвітський гуцульський звичай»: тост-подяку батьку нареченої від чоловіка, коли він п'є, затуляючи денце келиха пальцем. Якщо молода була цнотливою, то вино не ллється, якщо ні, то навпаки.

Усе життя гуцулів пронизано вірою в Бога, про це свідчать часто вживані *конструкції з лексемою «Бог»*: «**Як Бог дасть, так буде**» [6, с. 3]; «**Хай Бог милує від такого горя...**» [6, с. 12]; *вітання*: «– **Слава Йсу! – Навіки слава**

Богу! – одночасне відповіли гостеві з-поза паркана» [5, с. 6]; порівняння: «Другий би давно забув, а вона бідна карається, як та великомучениця Катерина...» [5, с. 24], «Слабі на голову – то Божі люди... І тому вона Божжа людина, бо лиш вона собі вільно може говорити з Богом» [5, с. 6]; вживання молитв: «Доця як стоїть – так падає перед образом Божим у покуті, міцно заплющує очі й майже вголос виказує одну за одною молитви за мертвих і живих, і ненарождених; і тих, кого ніхто не згадує; і тих, що згинули від грому чи тучі; кого взяли води чи блуд; хто оступився, украв, збрехав, не пробачив...» [5, с. 9].

Часто згаданими є назви релігійних свят, зокрема, найулюбленішого, Великодня: «Сьогодні Великдень і вона вбулася у дуже давні, але все іще великодні черевики» [6, с. 4].

Народні вірування і забобони: «Обручі знов звують гніздо в бідній її голівці, як гаддя на Здвиженні звиває в землі свої кубла на зиму» [6, с. 3]; «Вогонь свічки виганяє не тільки злий дух, але й дух людини, яка не завжди була мертвою» [5, с. 10]; «Бо полінуєшися встати, коли другий півень запіє, припізнися ногам дати поля — і вже, дивись, якась біда (зведениця, вдовиця, байстриця чи чортиця) перейде тобі дорогу... В селі з досвітку плентаються такі газдиньки, які тільки й чекають, щоб наперекр перейти людині дорогу, коли в людини гризота. Та ще з порожніми відрами. Та в спідниці навиворіт» [5, с. 10]. Матіос навіть пояснює, що таке мольфарство: «Ворожба – це коли чарівне зілля збираєш точно в одному місці й в один час; коли змішуєш-колотиш та на вогні його припікаєш; коли з мерця знаки крадеши, пиття з них робиш, а потім людям голову дуриш» [5, с. 43].

Близькими до ворожіння є й способи народного лікування: «Поїв молоками-медами, вигривав шкірками молочних собачат, відпарював у настоях арніки і валер'янки, натирав борсуковим салом і обвивав свинською оболонкою» [5, с. 47].

Традиційною для українців є любов до музики та танців. Марія Матіос також не оминає їх у своїх творах: «Хтозна... може, у дрімбі жінки і справді пізнавали себе: до часу байдужих і лінивих, аж поки не візьмеш їх у руки, а вже як візьмеш — то почувеш такі соковиті переливи і тонкі зойки, що зайдеться тобі серце і плачем, і співом одночасно, і не зрозумієш, де ніч, а де сонце, бо лише жіноче тіло так розкішно здригається від ласки, як тіло дрімби від пальців...» [6, с. 14]; «Після несамовитої, буйної, як п'яний чоловік, і безконечної, як похоронні голосіння, «гуцулки», здатної витрусити душу не гірше, ніж нечиста сила чи опівнічний блуд... О, хто не знає, чим для гірської людини є «гора-маре», тому ніколи не перекажеш навіть найточнішими словами і барвами дивну, непередавану суміш її суті, ані її невловного трагізму, як не вловиш ніколи печалі у вічно розгойдуваній вітром смереці на вершині скали» [5, с. 32];

З найкращими почуттями – любов до музики та природи – пов'язаний і ідеал життя гуцульської жінки: «Гуцулка сяде собі в залиту сонцем траву на гор-

бі чи десь під смерекою — і світ її не колише: перебирає пальцем дрімбу, і ані Букінтемського палацу їй не треба, ні мужа, ні любаса, ані горілки. Білі овечки пасуться у трав'яному ліжникові та дзвінками подзвонюють, ніби дають знак із самого раю. Срібні від сонця яструби висять над головою. Легкий вітер голівки трав колише. Вселенська тиша стоїть над горами – долами. І хочеться або вмерти, або співати. Файно» [6, с. 14].

Цілком традиційними є прислів'я та приказки, вжиті у творі: «Вони таки не мають **смальцю в голові а Бога в череві**, її сусіди, бо думають, що вона дурна» [6, с. 1]; «Дарусі стало шкода Славка, що міг від горілки згоріти **ні за цапову душу**» [6, с. 4]; «**Яке їхало – таке здибало**, – стискали плечима в селі молодиці» [6, с. 17].

Висновки. Етнічна культура – складний комплекс процесів та зв'язків, які забезпечують існування етносу в просторі й часі, його розвиток і стабільність як окремого організму. Вона чітко структурована, і кожний її елемент відповідає за окрему ділянку інформації в системі етносу. Розвинена самоідентифікація різних рівнів робить організм етнічної культури набагато гнучкішим і здатним адаптувати до власних потреб запозичену культурну інформацію, відбираючи потрібне.

Особливе значення у формуванні й функціонуванні національної ідентичності мають етнокультурні чинники. Надбання попередніх поколінь культурної спільноти створюють підґрунтя, від якого повинні відштовхуватись майбутні покоління цієї спільноти у процесі національної самоідентифікації. Національна культура як система певних матеріальних і духовних цінностей, сукупність форм життєдіяльності, характерних для конкретного етносу, народу, є своєрідним генератором життя, упорядником життєвого хаосу, де національне – це структурований упорядкований лад [7, с. 58].

Домінуючою для творчості письменниці як представниці вісімдесятників стала проблема самоусвідомлення, самототожності, самоідентифікації. Реалізація цієї проблеми, яка порушувалась на рівні етносу загалом, і на рівні окремої особистості, передбачала порушення цілої низки раніше табуйованих тем, серед яких історія й героїчне минуле України, національне як обов'язкова складова загальнолюдського, релігія і духовність, індивідуально-людське на противагу колективно-масовому, еротичне як тотожне естетичній категорії краси. У новому тисячолітті проза вісімдесятників продовжує утверджувати плідність та перспективність такого дискурсу, який органічно поєднав би в собі традиційний та авангардний стильові пласти [8, с. 7]

М. Матіос сформувала власну концептосферу з таких понять, як Бог, вітчизна, мораль, життя, смерть, гріх, спокута, пам'ять. Концептуальною домінантою є нація, а найяскравішим проявом образу вітчизни в текстах письменниці виступає Буковина [8, с. 13]

Література

1. Голобородько Я. Буковинська орнаментика М.Матіос // Вісник Національної академії наук України. – К., 2008. – №3. – С. 66-73.
2. Козловець, М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. / М. А. Козловець, – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
3. Лозко Г.С. Етнологія України: Навчальний посібник / Г. С. Лозко. – К.: АртЕк, 2001. – 304 с.
4. Пономарьов А. П. Українська етнографія. Курс лекцій / А. П. Пономарьов. – К.: Либідь, 1994. – С. 117.
5. Матіос М. Майже ніколи не навпаки : сімейна сага у новелах / М. Матіос. – Львів : ПІРАМІДА, 2007. – 176 с.
6. Матіос М. Солodka Даруся. Драма на три життя / Марія Матіос. – 4-те вид. – Львів : ПІРАМІДА, 2007. – 188 с.
7. Михайлова М. Етнокультурна та національна свідомість: соціальнофілософський аналіз / М. Михайлова // Наукові записки [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Сер.: Філософія. – 2011. – Вип. 8. – С. 19-27.
8. Насмінчук І. А. Проза Марії Матіос: особливості індивідуального стилю: автореф. дис ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / І. А. Насмінчук. – Івано-Франківськ, 2009. – 16 с.
9. Павличко Д. Безодня, куди страшно заглядати // Літературна Україна. – 2005. – №2. – 20 січня. – С. 6.
10. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період: Навчальний посіб. / Р.Б. Харчук – Київ: ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.

References

1. Holoborodko Ya. Bukovynska ornamentyka M.Matios // Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. – K., 2008. – №3. – S. 66-73.
2. Kozlovets, M. A. Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii: Monohrafiia. / M. A. Kozlovets, – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2009. – 558 s.
3. Lozko H.S. Etnolohiia Ukrainy: Navchalnyi posibnyk / H. S. Lozko. – K.: ArtEk, 2001. – 304 s.
4. Ponomarov A. P. Ukrainka etnografiia. Kurs leksii / A. P. Ponomarov. – K.: Lybid, 1994. – С. 117.
5. Matios M. Maizhe nikoly ne navpaky : simeina saha u novelakh / M. Matios. – Lviv : PIRAMIDA, 2007. – 176 s.
6. Matios M. Solodka Darusia. Drama na try zhyttia / Mariia Matios. – 4-te vyd. – Lviv : PIRAMIDA, 2007. – 188 s.
7. Mykhailova M. Etnokulturna ta natsionalna svidomist: sotsialnofilosofskyi analiz / M. Mykhailova // Naukovi zapysky [Nats. un-tu «Ostrozka akademiia»]. Ser.: Filosofiia. – 2011. – Vyp. 8. – S. 19 - 27.
8. Nasminchuk I. A. Proza Marii Matios: osoblyvosti indyvidualnoho styliu: avtoref. dys ... kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrainska literatura» / I. A. Nasminchuk. – Ivano-Frankivsk, 2009. – 16 s.
9. Pavlychko D. Bezodnia, kudy strashno zahliadaty // Literaturna Ukraina. – 2005. – №2. – 20 sichnia. – S. 6.
10. Kharchuk R.B. Suchasna ukrainska proza: Postmodernyi period: Navchalnyi posib. / R.B. Kharchuk – Kyiv: VTs «Akademiia», 2008. – 248 s.

Zviahina H. O.

ETNOCULTURAL CONTEXT OF NOVELS OF MARIA MATIOS «SOLODKA DARUSIA», «NIKOLY NE NAVPAKY»

In this article, we analyze Ukrainian ethnic culture through the context of novels of Maria Matios «Solodka Darusia», «Nikoly ne navpaky». The theoretical frameworks based on anthropological linguistics and linguistic anthropology. They explores the language function as one of the cultural subsystems. The purpose of the article is to discuss a reflection of Ukrainian ethnic culture in the writer's work. We consider the rational-cognitive aspect of ethnic identity, ethnic self-awareness, ethnicity that is considered to be shared characteristics such as culture, language, religion, and traditions, which contribute to a person or group's identity and regarded by others as a distinct community by virtue of certain characteristics that will help to distinguish the group from the surrounding community. We emphasis on originality of the model of the writer's world. Conceptual dominant of this world is the nation and Bukovina.
Key words: *ethnocultural context, ethnic culture, ethnic stereotypes, national identity.*